

BİR ÇEPNİ ZÂKİRİ: NADİR KESİN VE ZÂKİRLİĞİ*

One of Çepni Zakiris: Nadir Keskin and Zakirlik

Ein Saz-Spieler und Saz-Sänger (Zâkir) aus Çepni: Nadir Kesin und sein Zâkir-Status

İskender KORKMAZ*

ÖZ

Âşıklık geleneği, Türklerde ve Türklerin yaşadığı Orta Asya'dan Kafkaslara, Anadolu'dan Balkanlara kadar pek çok coğrafyada, kısacası Türk Dünyasının hemen her yerinde var olmuştur. Bu gelenek, yüzyıllar içinde pek çok değişim ve dönüşüm süreci geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Âşıklık geleneğinin günümüze ulaşmasında ve varlığını sürdürmesinde, geleneğin içinde yetişen âşıkların önemli bir yeri vardır. Türk âşıklık geleneğinde önemli bir yer tutan zâkirlik geleneği yaratım, icra ve aktarım bağlamı bakımında kendine özgü bir şube oluşturarak geleneğin devamını sağlamıştır. Zâkirlik geleneği, tarihi süreçte Âşıklık geleneğinden beslenerek kendine ait bir üslup ve öz oluşturmuştur. Yaratım, icra ve aktarım özellikleri bakımından âşıklık geleneğiyle arasında bazı farkların olması zâkirlik geleneğinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda Zâkirler, Alevi inancını ve bu inanca bağlı oluşan ritüelleri, kültürel yapıyı, edebiyatı ve kuşaklar arasında aktarımını sağlamışlardır. Bu çalışmada Gaziantep'te bulunan Musa-i Kazım Ocağı'nda zâkirlik hizmeti yapan zâkirler hakkında bilgi verilmiş, "zâkirlik" kavramı hakkındaki çeşitli tanımlardan yola çıkılarak zâkirlik geleneği ve âşıklık geleneği arasındaki bazı farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

* Bu çalışma Korkmaz (2016). "Nadir Keskin Hayatı Sanatı ve Eserleri" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Nevşehir. iskenderkorkmaz@nevsehir.edu.tr.

Nadir Keskin'in çocukluk yıllarından başlayarak müziğe olan ilgisi ve yetişme şartları göz önünde bulundurularak icra ortamının sanatçının yaratımına etkisi incelenmiş ve âşıklık ve zâkirlik geleneği içindeki yeri tespit edilmeye çalışılarak cem ritüeli sırasında cemde zâkirlerin görevleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşilik, Zâkirlik, Nadir Keskin, Halk Şairi

ABSTRACT

The Ashik tradition exists among Turks from Central Asia to Caucasus from Anatolia to Balkans, shortly almost all over the Turkic World. This tradition has survived until today despite numerous changes and transformations over the centuries. Ashiks grown in the tradition have a big role in that aspect. The zakir tradition, which has an important place within the Turkish ashik tradition, has maintained its tradition by creating its own branch in terms of creation, performance and transmission context. The zakir tradition, fed from the ashik tradition throughout history, has formed its own style and essence. Some differences between these two traditions in terms of creation, performance and transmission had influence on forming the zakir tradition. In this context, zakirs carried down from generation to generation Alevi tradition and rituals, cultural structure, literature formed within this tradition. This paper provides information about zakirs from the Musa-i Kazim Ocak in Gaziantep and tries to determine some differences between zakir and ashik traditions based on various definitions of the term zakir. This paper analyses the effect of performance environment on creation of performer, taking into consideration Nadir Keskin's upbringing terms and interest for music started from childhood years, and discusses the zakir services in the cem during the cem ritual by trying to detect Nadir Keskin's place within zakir and ashik traditions.

Keywords: Alevism, Bektashism, zakir, Nadir Keskin, folk poet.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tradition des Volksliedgesangs (Âşıklık) hat es bei den Türken und in den von den Türken bewohnten Regionen immer gegeben und zwar von Zentralasien bis Kaukasus, von Anatolien bis nach Balkan, kurzum nahezu in allen Gebieten der türkischen Welt. Wenn es auch in den Jahrhunderten zuvor viele Veränderungs- und Transformationsprozesse erfahren hat, so hat sich die Tradition des Volksliedgesangs bis in die Gegenwart erhalten. Bei der Übermittlung und der Weitergabe der Tradition des Volksliedgesangs spielen gerade die Volksliedsänger, die gemäß dieser Tradition ausgebildet wurden, eine bedeutende Rolle. Die Tradition der Saz-Spieler und Saz-Sänger in der religiösen Andacht (zâkirlik geleneği), die innerhalb der türkischen Tradition des Volksliedgesangs eine wichtige Rolle einnimmt, wird heute noch praktiziert. Die Tradition der Saz-Spieler und Saz-Sänger (zakir) in der religiösen Andacht, die im historischen Kontext ebenfalls von der Tradition des Volksliedgesangs geprägt wurde, entwickelte – in der Folgezeit – ihren eigenen Stil und ihr eigenes Wesen. Insofern sich die Saz-Spieler und Saz-Sänger (zakir) im Hinblick auf die Schaffenskraft, Ausführung und Übertragung manchmal von der Tradition des Volksliedgesangs unterscheiden, erwies sich dieser Unterschied als sehr bedeutend für die Entstehung der Tradition der Saz-Spieler und Saz-Sänger. In diesem Sinne sicherten die Saz-Spieler und Saz-Sänger (zakir) den alevitischen Glauben und die Rituale, die kulturelle Struktur und die Literatur, die in Verbindung mit diesem Glauben entstanden sind und die Übertragung des Glaubens innerhalb der Generationen. Dieser Artikel liefert Informationen über die Saz-Spieler und Saz-Sänger während der Andacht, die als zakir in dem Musa-i Kazım Ocak in Gaziantep tätig waren und versucht, ausgehend von diversen Definitionen über den Begriff “zakirlik” gewisse Unterschiede zwischen der zakir-Tradition und der aşık-Tradition festzustellen. Die vorliegende Arbeit untersucht den Einfluss der Aufführung auf die Schaffenskraft des Künstlers unter Berücksichtigung der Kindheit von Nadir Keskin, wo sein musikalisches Interesse begann sowie unter Berücksichtigung seiner Sozialisationsumstände und versucht seinen Stellenwert in der Tradition der Volksliedsänger und der Saz-Spieler und Saz-Sänger festzustellen und behandelt die Rolle der Saz-Spieler und Saz-Sänger (zakir) während der Gottesandacht (cem Ritual).

Schlüsselwörter: Alevitentum, Bektaschitum, Saz-Sänger und -Spieler (zakirlik), Nadir Keskin, Volksdichter.

Giriş

Bu çalışmanın amacı genelde Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olan halk şairi biyografilerine katkıda bulunarak çeşitli halk şiiri mahsullerini ortaya koymak; özelde ise Alevilik inanç sistemi içerisinde bulunan zâkir kavramını değerlendirmektir. Çalışmada ayrıca, kültür atlasımızda önemli bir yere sahip olan zâkirlik geleneğinin temsilcilerinin bugünkü durumu yaşayan bir zâkir olan Nadir Keskin örneğinde ele alınacaktır.

Âşıklık geleneği ve bu geleneğin temsilcileri üzerine birçok araştırmacı tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle sanatçıyı bağlamından ve icra ortamından ayırarak sadece üretilen esere odaklanıp metin merkezli bir çalışma modeliyle çeşitli incelemeler yapılmıştır. Bununla birlikte “nerede, ne zaman ve kim tarafından bir söyleyişin kullanıldığını” belirten bilgiyle kendilerini sınırlandırmış ve “kaynak kişinin adı, adresi, derleme yeri ve zamanı” gibi bilgilerle yetinilmiştir. Burada verilen bilgilerin yaratıcının ve üretilen halk bilgisi ürünlerinin değerlendirilmesi için bir engel teşkil etmemekle birlikte bu ürünlerin bağlamının ortaya çıkarılmasında eksiklik arz etmektedir. Çünkü bağlamda meydana gelen bir değişiklik sanatçının icrası ve metnin dokusunu önemli oranda değiştirdiği görülmektedir (Çıplak, 2014: 30).

Halk bilimi ürünlerinin yaratımı tek yönlü bir yaklaşımla metin üzerinde değerlendirmek yerine yaratıcının veya anlatıcının içinde bulunduğu sosyal çevre ve şartları göz önünde bulundurularak yorumlanması gerekmektedir. Çünkü halk bilimi ürünleri yaşadığı coğrafyadan bağımsız olmayıp yaratıldığı coğrafyanın bütün unsurlarını içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu nedenle halk bilimi ürünlerini yaratan yaratıcı toplumda soyut durağan bir yapıya sahip olmayıp aksine toplumun çeşitli dinamiklerinden etkilenen bir varlık olarak ele almak gereklidir (Dundes, 2003: 67-86).

Bu çalışmada metin merkezli bir çalışmadan ziyade bağlam merkezli bir yaklaşımla sanatçının hayatı, sanatı ve zâkirliği ele alınarak çevre ve şartların, inancın ve icranın yaratıma ve aktarıma olan etkisi incelenecektir.

Çalışmamızda öncelikle Nadir Keskin’in biyografisine dair bilgiler elde edebilmek amacıyla alan araştırmaları yapılmıştır. Alan araştırmalarında “Görüşme” ve “Gözlem” yöntemi tercih edilmiştir. Görüşme yönteminde “Yönlendirilmiş

Görüşme” metodu seçilerek makalenin inceleme konusu olan Nadir Keskin’e önceden hazırlanmış olan çeşitli sorular yöneltilmiş, bu sorulara karşı alınan cevaplar ses kayıt cihazına kaydedilmiştir (Ekici, 2011: 72). Nadir Keskin hakkında bilgi edinebilmek için öncelikle Nadir Keskin’i yakından tanıyan, zâkirlik yaptığı süre boyunca onu takip eden kişiler tercih edilmiştir. Kaynak kişiyle dokuz görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler köydeki evinde, şehir merkezindeki evinde ve cemevinde olmak üzere üç farklı ortamda gerçekleştirilmiştir. Evinde yapılan görüşmelerde “Yönlendirilmiş Görüşme” metodu seçilerek çeşitli konularda bilgiler toplanmıştır. Cemevinde ise Nadir Keskin’in zâkirlik performansını incelemek için “doğal gözlem” yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada farklı zamanlarda yapılan cemlere katılarak gerekli bilgiler toplanmıştır.

Gaziantep merkezli Musa-i Kazım Ocağı talipleri, Yavuzeli ve Nizip olmak üzere iki ilçede ikamet etmektedirler. Çalışmada ayrıca 1950’lerin başıyla birlikte köylerden Gaziantep’in Düztepe mahallesine taşınanlar da bulunmaktadır. Musa-i Kazım dedeleri 1821 yılından sonra Gaziantep’te bulunan vakfyelerine el konulmasıyla birlikte iki aile -daha önce de cem yaptıkları- Göçmez ve Köseler köylerine yerleşmişlerdir (KK1). Bu köylere yerleşmeleriyle birlikte taliplere yakın olmuş ve yaşam biçimlerini bulunduğu yöreye göre şekillendirmişlerdir. Bundan dolayı birçok Çepni köyünde bu dedelere olan bağlılık artmıştır. Günümüzde Gaziantep’te bulunan bütün Çepni köylerinde Musa-i Kazım Dedeleri cem yürütmektedir. Musa-i Kazım Ocağı’na bağlı olan dedelerin birisi Köseler köyünde ikamet eden Bektaş Piroğlu, bir diğeri ise Yukarı Kayabaşı köyünde ikamet eden Mehmet Keskin’dir. Yaptığımız alan araştırmaları sonucunda Gaziantep’te Kuzuyatağı, Göçmez, Aşağı Kayabaşı, Yukarı Kayabaşı, Dereköy, Halilbaş, Sarıbuğday, Yukarı Yeniköy, Bülbül ve Düztepe olmak üzere 10 yerleşim yerinde Musa-i Kazım Ocağı’nın taliplerinin yaşadığı tespit edilmiştir.

Söz konusu ocağın zâkirlik hizmetini üç kişinin yaptığı alan araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Bunlardan birisi Nadir Keskin’dir. Nadir Keskin, Yukarı Kayabaşı köyünde ikamet etmektedir. Zâkirlik hizmetini yerine getiren bir diğer kişi ise Hüseyin Keskin’dir. Düztepe mahallesinde ikamet etmektedir. Bir diğeri ise Vakkas Baş’tır. Göçmez köyünde ikamet etmektedir.

Nadir Keskin ocaklı bir dededir. Dedelik, Alevi toplumunda oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Alevilerin geleneksel yaşamı içinde dedelerin sahip olduğu bazı yetkiler ve toplumsal işlevler, onları toplum içinde çok özel bir konuma

getirmiştir. Bu durum dedelerin bulunduğu toplumun üzerinde otokontrol sistemi kurmasına olanak sağlamış ve onların toplumda itibarını artırmıştır. Anadolu'da Aleviliğin yaygınlaşmasıyla dede, toplumsal kuralların oluşmasında ve uygulanmasında önemli bir noktaya gelmiştir. Dedelerin sahip olduğu yetkiler ve yaptırım güçleri toplumun sosyal düzenini sağlama yoluyla toplum üzerinde çok etkili bir güç haline gelmiştir. Böylece çeşitli bölgelerde yaşayan Alevi toplulukları, yüzyıllarca dede ailelerinden oluşan Ocak sisteminin oluşturduğu iç disiplinin altında yaşamlarını devam ettirmişlerdir (Yaman, 2008: 31).

Nadir Keskin, On İki İmamlardan Musa-i Kazım koluna bağlı dede ve zâkirdir. Hayatının tamamında gerek ailesinden gerekse çevresinden Alevilik inanç yapısı üzerine çeşitli eğitimler almış, bu eğitimler sayesinde kendini geliştirmiştir. Nadir Keskin hakkında bilgi vermeden önce zâkirlik kavramının ne olduğuna dair açıklamayı uygun buluyoruz.

Zâkirlik kavramı üzerinde genel olarak “Anan, zikreden, dile getiren, bildiren uyarıcı Alevi cemlerinde saz çalan ‘telli kuran’ deyiş okuyan (hizmet veren) âşık, ozan, sanatçı, müzisyen. Zâkir hizmeti Cemde 12 hizmetten biri” şeklinde tanımlanır (Devellioğlu, 2000: 1166).

Kazdağı tahtacılarında “Türkmen sazı”nı çalarak cem başta olmak üzere sosyal hayatın çeşitli aşamalarındaki törenlerde nefes söyleyen kişilere “sazandar”, “zâkir” veya “güvender” gibi adlar verilmekte olup ifade edilen terimler içerisinde yaygın olarak sazandar terimi kullanılmaktadır (Şahin, 2014: 143). Mersin Tahtacılarında ise zâkir kavramı “Semah dönülürken saz eşliğinde nefes ve düvazımam söylemekle görevli” olan kişi olarak tanımlanıp “sazandar” kavramıyla adlandırılmaktadır (Selçuk, 2005: 95).

Zâkir genel anlamda “zikreden kişi” demektir ve kelime kökü Arapça “Zikir”e dayanmaktadır. Zâkir; “zikirle meşgul olan kimse” demektir. Tekkelerde, ayin sırasında dervişlerin, zikirlerini coşturmak amacıyla musikiye uygun şekilde ilahi okuyanlar için bu tabir kullanılır. Bu yüzden, ayin sırasında okuyanlar gibi zikredenlere de “zâkir” denilmektedir (Güneş, 2013: 16).

Alevi inancına mensup topluluklar ve ocaklar arasında zâkir sözcüğünün yanı sıra “âşık”, “sazander”, “güvende”, “gövender” gibi adlandırıldığı görülmektedir (Akın, 2016a: 16). İran coğrafyasında yaşayan Ehl-i Haklar'da zâkir teriminin karışıklığını

“kelamhan” olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaratım kabiliyeti olan kelamhanlara ise “didedar”, “ak okuyan” adı verildiği görülmektedir (Akin, 2016b: 103).

“Zâkir” kavramı farklı bölgelerde farklı kavramlarla adlandırıldığı görülmektedir. Zâkir anlamında Çorum Alevilerinde ve Balıkesir yöresi Çepni ve Tahtacılarında “Kamber” ve “Âşık” ve “Sazandar” gibi adlandırmalar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Duymaz, vd., 2011: 46; Yakıcı, Özdemir, 2012: 251). Bu kullanım bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bazı yörelerde yukarıda zikredilen bu kavramların tamamı bilinirken bazı yörelerde ise kavramlardan sadece birkaç tanesi kullanılmaktadır.

Nadir Keskin’in zâkirliği konusunun iyi anlaşılabilmesi için Nadir Keskin’in hayatı ve sanatı hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Nadir Keskin

1. Hayatı

Asıl adı Ali Naki Keskin’dir. Adını “Onuncu İmâm” olarak yer alan *Ali en-Nakîyyi'l-Hâdî'den* almıştır. Ali Naki Keskin ismi kimlikte nüfus memurunun yanlış yazması sebebiyle Nadir Keskin olarak kayıtlara geçmiştir. Kayıtlarda böyle olmasına rağmen Çepni köylerinde “Nağî” diye adlandırılırken, Çepni köyleri dışında “Nadir Keskin” ismiyle bilinmektedir. Nadir Keskin’in doğum tarihi, kimlik kaydına göre 01.01.1965’tir. Fakat dönem şartları ve bulunduğu yer itibarıyla gerek ulaşım araçlarının azlığı, gerekse dönemin insanının askerliğe “bir yıl erken, bir yıl geç gitsin” şeklindeki yaklaşımları, doğan çocukların yaşlarının büyük veya küçük yazılmasına neden olmuştur. Bu sebeple Nadir Keskin, asıl doğum tarihinin 22.07.1966 olduğunu ifade etmektedir. Nadir Keskin, Gaziantep’in Yavuzeli ilçesine bağlı Yukarı Kayabaşı köyü doğumludur. Bu köye Gaziantep’te yaşayan Çepniler “Dede köyü” de demektedirler.

Nadir Keskin’in babasının adı yörede Mustalo Dede diye bilinen Mustafa Keskin’dir. Babasının iki eşi vardır. Zâkir’in öz annesinin ismi Hatiye Ana diye bilinen Hatayi Keskin, üvey annesinin ismi ise Mine Keskin’dir. Hatayi Keskin, Adıyamanlı’dır. Mine Keskin yani Zâkir’in üvey annesi ise eski adıyla Haral şimdiki adıyla Doğanpınar köyünde doğan Barak aşiretine mensup ve Alevi bir kişidir. Mustalo Dede’nin iki kadından 25 tane çocuğu olmuştur. Bunları birçoğu küçük yaşta türlü sebeplerle ölmüşse de yaşamaya devam eden 13 kardeşi bulunmaktadır. Zâkir’in kendisiyle

beraber sekiz erkek, beş kız kardeşi vardır. Zâkir'in babası Mustafa Keskin 1979'da, Hatayi Keskin ise 2007 yılında vefat etmiştir.

Zâkir doğmadan önce yörede yolu erkânı amcaları sürdürmektedir. Mustalo Dede, dede soyundan gelmesine rağmen cem hizmeti yapmamıştır. Bu yüzden Nadir Keskin, doğumuyla birlikte Alevilik yolunu ağabeyinden, amcalarından ve dayılarından öğrenmiştir. Doğumuyla birlikte hep cemlerde bulunan Zâkir, ilk ilhamını da kendi evinde almıştır. Çünkü o dönem şartlarıyla dede evleri mekânsal anlamda bir cemevi görevi görmektedir. Bu nedenle diyebiliriz ki Zâkir, doğduğu günden itibaren hep Alevilik öğretisi içinde olmuş ve bu kaynaktan beslenmiştir.

Nadir Keskin, dede soyundan gelen bir Zâkir olduğu için her zaman cemlerin içinde olmuştur. Cemlerin içinde olması sözlü kültür hafızasının gelişmesine ve bu vesileyle şüreselliğe yakın bir üslup kazanmasına katkı sağlamıştır. Şüre ve musikiye ilgisi altı-yedi yaşlarında başlamıştır. Çepni Alevilerinin cemlerinde zâkirlik ve dedelik yapan ağabeyi Mamey Dede'nin duvarda asılı olan sazı her zaman Nadir Keskin'e ilham kaynağı olmuştur. Her zaman o sazı alıp onunla oynaması, kendisini bu alana hazırlamaya yönelik ilk çalışmalardır. Nadir Keskin zâkirliğe ve âşıklığa adım atarken ilk tecrübelerini şöyle ifade etmektedir:

“Ben türkü söylemeye çok beveslendim, mesela abimin sazı hep duvarda asılıydı. Onun akordunu bozmak, rast gele çalmak benim için bir eğlenciydi. O zaman o sazlar çok zahmetli yapılıyordu. Kendileri yapmıyordu ama belli başlı insanlar yapıyordu. Bir yılda ve iki yılda tamamladığı sazlardı. Her kafamız estikçe akordunu bozup tekrar yapamazdık. Ben o saza çok imrenip çalamadığım zamanlarda elime değnek alıp ağzımdan ses çıkarıp böyle mızrap atmak, sazın düşüne vurmak ayrı bir zevkti. Biz gözümüzü açtık, onun içindeydik. Bu aşk bende aklım erdikten sonra başlamıştır.”(KK2)

Bu ifadeden Zâkir'in ilişki olduğu çevre ve şartlardan ne kadar etkilendiğini anlamaktayız. Fakat çevre ve şartlar ne kadar etkili olsa da Zâkir'in kabiliyeti de bir o kadar önemlidir. Özellikle dedelerden dinlediği deyişler ve duvazımlar, Zâkir'in düşünce dünyasında Alevi inanç sistemine özgü konulara eğilmesini sağlamıştır. Zâkir'in ilk olarak bağlama ile buluşması 6-7 yaşlarında olsa da bağlama çalmayı lise birinci sınıfta tam anlamıyla öğrenmiştir.

Nadir Keskin eğitim hayatına 1972-1973 yılında Kayabaşı köyünde başlamıştır. İlköğrenimini kendi köyünde tamamlayan Zâkir, köydeki eğitimin yetersiz olduğu

düşüncesiyle ortaöğrenimine Gaziantep'in Düztepe mahallesindeki Şehit Şahin Lisesi'nde devam etmiştir. Köyün bağlı olduğu ilçede okul bulunmasına rağmen şehri tercih etmesi, birçok akrabasının orada bulunması ve dönemin çeşitli siyasi şartlardan dolaydır.

Nadir Keskin, 1987 yılında beşik kertmesi olan amcasının kızı Zöhre Keskin ile evlenmiştir. Nadir Keskin'in babası, Zöhre Keskin doğar doğmaz "*bu benim oğlumun nişanlısıdır*" diyerek oğlunu Zöhre Keskin ile beşik kertmesi yapmıştır. Bundan dolayı Nadir Keskin, hayatına genç yaşlarda kimseyi almamıştır. Kendisinin bir beşik kertmesi olduğu için evlenene kadar kendi ile hesaplaşma halinde olmuştur. Dedeliğin ve ailenin verdiği terbiyeden dolayı hiçbir kimseye gönül bağı kurmamıştır. Zâkir'in üç çocuğu bulunmaktadır. Bunları ikisi kız, biri erkektir.

Nadir Keskin'in eğitimi üzerinde en büyük katkısı olan kişi ağabeyi Mamey Dede olarak bilinen Mehmet Keskin'dir. Zâkir, Babası Mustalo Dede'nin dedelik yapmaması ve yol sürmemesi sebebiyle Alevilik yoluyla ilgili bütün eğitimini Mamey Dede'den öğrenmiştir. Mamey Dede de bu yolu amcalarından öğrenmiştir. Mamey Dede askerden geldikten sonra Zâkir'in küçük yaşlardan itibaren en önemli hocası olmuştur. 1979 yılında babasını kaybeden Zâkir, bundan sonraki hayatında bütün desteği ağabeyinden almıştır. Ağabeyi, gerek Alevilik yolunun gerekse zâkirlik ve dedelik görevinin öğretilmesinde Zâkir'e bir hoca, bir baba olmuştur.

2. Sanatı

Şiir, bir yaşanmış ve yaşanması muhtemel bir duygunun sonucunda sözlü ve yazılı olarak duyguları ifade etme sanatıdır. Ayrıca şiiri bir iç dökmek, bir yakarışın tezahürü olarak da adlandırabiliriz. Nadir Keskin'in şiirle tanışması saz ile tanışmasından sonraki bir süreçte olmuştur. Sanatçı, ilk olarak bağlama çalmayla başlamış, sonra şiire ilgi duymuştur.

Zâkir'in şiirle ilgisi cemlerde dedelerden duyduğu deyişlerle başlamıştır. Zâkir, ilk olarak deyişleri ezberlemiş ve şiir evrenini bunlarla zenginleştirmiştir. Şiir yazmaya ise lise çağlarında başlamıştır. İlk şiirlerinde aşk ve sevgi konularını işlemiş ve genellikle 4+4, 4+4+3 hece ölçüsüyle şiirler yazmıştır. Sonraki süreçte evlenmiş ve askere gitmiştir. Askerde, evlilik ve gurbet özlemiyle beraber şiirlerini burada da üretmeye devam etmiştir. Burada yazdığı şiirlerde aşk ve sevgi konusu hâkimdir. Lise çağlarında

yazdığı şiirlerle benzer niteliktedir. Zâkir, bu şiirlerini bireysel şiirler olarak ifade etmektedir.

Nadir Keskin'in gerçek anlamda şiir yazmaya başlaması, Almanya'ya yani, gurbete çıkmasıyla birlikte başlamıştır. Zâkir için asıl önemli olan şiirler, gurbete çıkışıyla birlikte ürettiği şiirlerdir. Bundan önce yazmış olduğu şiirler aslında kendisi için pek de anlam ifade etmemektedir. Onun dünyası kendi köyünden ibarettir. Onun köyü ve bulunduğu yörenin ağzıyla okunmayan ve onların ruh hallerine tercüman olmayan şiir, tam anlamıyla şiir değildir. Nadir Keskin ilk şiir yazma tecrübelerini şöyle ifade eder:

“1994'de Almanya'ya gittim. Üç beş ay sonra benim içimde öyle bir aşk uyandı ki yani gurbetlik çok zoruma geldi. Türkülerimde de dile getirdim, köyün zibilliği bile burnumda tüttü. Memleket aşkı, sevdiğinin aşkı, yetiştiğin ortamın aşkı da vardı. Beni orası hiç açmadı. Hâlbuki kimsenin bulamayacağı şeyin içine düşmüştüm. Bir elim yağda bir elim balda. Ona rağmen ben buraya alışamadım. Almanların sağma bakıyorum soluna bakıyorum buş gibiler. Adamların içinde kendimi çok ayrı bir şey hissettim. Onlarla çok ayrı bir kültür farkımız var. Yani bizden olan her şeye zıt. Memleketteki en son özleyeceğim şeyleri de özler oldum. Zibillik bile burnumda tüter oldu. Artık buradan çok sıkıldım. Sonra seneyi doldurmadan “Gurbet Ele Düştü Yollarım Benim” parçasını yazdım. Yani benim Almaya da yazdığım ilk türkü.”(KK2)

3. Eserleri

Nadir Keskin yaratma kabiliyeti olan bir zâkir olmasına rağmen Alevi inanç sistemine özgü deyiş, duvazımami semah vb. gibi eserler üretmemiştir. Kendini bu duruma iten sebebin ise yaptığımız görüşmeler sonucunda Ulu Ozanlar'a saygısızlık olacağı fikri yatmaktadır. Nadir Keskin'in toplam 72 tane şiiri bulunmaktadır. Şiirlerinin tamamı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Nadir Keskin'in şiirlerini “Aşk ve Sevgi Konulu Şiirler”, “Gurbet ve Sıla Özlemi Konulu Şiirler”, “Ölüm Konulu Şiirler”, “Tabiat ve Memleket Sevgisi Konulu Şiirler”, “Çekilen Dert ve Sıkıntılar”, “Geçmişe Özlem Konulu Şiirler”, “Toplumsal Konulu Şiirler” başlıkları altında toplayabiliriz.

4. Zâkirlığı

Alevi Bektaşî toplumunun dini ve sosyal hayatı düzenleyen cemler, sözlü kültür ortamında öğrenilir ve aktarılır. Burada bulunan hizmet sahipleri ise bu hizmetleri herhangi bir eğitim almadan sözlü kültür ortamında öğrenirler ve aktarırlar (Çıblak Coşkun, 2016: 42). Böyle bir durumun oluşmasının temel sebebi Alevi Bektaşî

zümrelerinde sözlü kültürün baskın bir şekilde yer almasından dolayıdır. Dolayısıyla cemler, Alevi Bektaşî zümrelerince önemli bir işlev yüklenmekle birlikte dini ve sosyal hayatın düzenleyicisi olan bir “bütünleştirilmiş ritüel” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu “bütünleştirilmiş ritüel”lerin her bir parçası “hizmet” adı altında değerlendirilmektedir (Akın, 2016b: 101). Bu hizmetlerin her biri kendi içinde önem arz etmekle birlikte cemlerin baştan sona kadar diğer hizmetlerle uyum ve alışveriş içerisinde olan dedelik ve zâkirlik hizmeti diğer hizmetlere karşılık daha çok önem arz etmektedir.

Cem öncesinde ve sonrasında gerek icrası gerekse işlevi bakımından önem arz eden zâkirlik hizmeti, varlığını farklı ortamlarda sürdürerek kendisine özgü geleneksel bir yapı oluşturmuştur. Bu geleneksel yapı içerisinde bulunan Alevi inanç mensubu kimselerin içinde bulunduğu cemler ve cem dışında bulunan inançsal ritüeller, zâkirlik geleneğinin verimlerinin üretildiği icra ortamlarını oluşturmuştur. Fakat geleneksel yapı içerisinde zâkirliğin asıl icra ortamı he zaman cem ritüelleri olmuş ve zâkirler yaratım ve icralarını buralarda oluşturmuşlardır (Akın, 2016a: 15).

Zâkirlik geleneği, yaratım, icra, aktarım ve işlevsel özellikleri bakımından âşıklık geleneğiyle arasında bazı farkların olması zâkirlik geleneğinin kendine has bir şube oluşturmasına olanak sağlamıştır. Zâkirler cem içerisinde canlı gösterim ve iletişim yüz yüze olduğu bir ortamda yetişirken Âşıklık geleneğinde Âşıkların, usta-çırak ilişkisiyle yetiştiği görülmektedir. Bu nedenle Âşıkların ve zâkirlerin yaratımları, icrası, dinleyici kitlesi ve işlevleri birbirinden farklı olmuştur. Zâkirler, ustam malı veya yarattığı ürünleri cem içerisinde icra ederken Âşıklar ise bu ürünleri âşik kahvehaneleri ve dost meclisleri gibi yerlerde icra etmektedirler. Bu durumda farklılık, iki grubun farklı dinleyici kitlesi olduğunun bir göstergesidir.

Kentli yaşam tarzının ve çağın getirdiği değişimler ve yenilikler tüm toplumlarda olduğu gibi Alevi toplumunda da derin bir şekilde hissedilmiştir. Alevi inanç toplulukları bir yandan değişim dönüşüm sürecine ayak uydururken bir yandan da ekonomik faktörler ve siyasi etmenlerle karşı karşıya gelmiştir. Durumun böyle olması dede-talip ilişkisine zarar verirken Aleviliğin geleneksel yapısının sürdürülmesini de tehdit etmiştir. Dede talip arasındaki bağın ve dolayısıyla da ocak sisteminin zayıflamasıyla cemler başta olmak üzere geleneksel yapının sürdürülmemesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durum en çok dede ve zâkirler ekseninde hissedilmiştir. Dedeler çeşitli sivil toplum kuruluşlarında görev almış ya da sivil toplum kuruluşları himayesinde cemevleri açılarak buralarda cem yürütmüşlerdir. Böyle bir yapının oluşması dedeleri

geleneksel yapıdan uzaklaştırmış yapılan cemlerin bir konser ya da teatral bir gösteri olarak sunulmasına neden olmuştur. Kent merkezlerinde oluşan bu durum zâkirlerin geleneksel ortamında uzaklaştırarak çeşitli televizyon programlarında türkü barlarda çeşitli festivallerde sahne almalarına sebebiyet vermiştir (Akın, 2016a: 20-21).

Bu görüş çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Çepni Alevi toplumunda da bu değişim dönüşüm sürecinden etkilenmiştir. 1960'ların başında başlayan Almanya'ya göç hareketiyle birlikte Gaziantep Çepni Alevilerinin bir bölümü işçi olarak gitmiş diğer bir bölümü ise ekonomik şartlar sebebiyle Gaziantep kent merkezine yerleşmiştir. Çok az bir bölümü ise köylerde kalmıştır. Gittikleri bölgelerde dedelerinin olmayışı ve hizmetlerin yürütülmemesinden ötürü Aleviliğin geleneksel yapısı bozulmuş, dede-talip ilişkisi büyük oranda zarar görmüştür. Köylerde taliplerin çok az sayıda olması sebebiyle dedelere ve zâkirlere toplumdan herhangi bir cem talebi gelmemiş bu yüzden geleneksel cem yapısı unutulmaya yüz tutmuştur. Ayrıca şehir merkezlerinde ve özellikle de Almanya'ya işçi olarak gidip tekrar geri dönen Alevi inancına mensup şahsiyetlerin çeşitli siyasi akımlardan etkilenerek inancı ve inancın önderi konumunda bulunan dedeyi reddeden yaklaşımlarının geleneksel yapıyı bozarken dedeleri ve zâkirleri de bir boşluk içerisine ittiği görülmektedir. Gerek teknolojinin getirdiği yenilikler gerekse sosyal ve ekonomik etmenler ritüelin devam etmesi için zâkirleri, yeni icra ortamlarına sürüklemiş ve bu ortamlarda yeni ideolojik fikirlerden beslenerek yeni üretimlere başlamıştır. Alevi inancının sembolü haline gelen müzikal ve görsel öğeler ritüel yapıdan arınarak gösteri amaçlı bir yapıya bürünmüşlerdir (Akın, 2016a: 24). Kendi toplumunda anlamını yitiren ve şiir üretme kabiliyeti olan bazı zâkirler de doğan bu boşlukta şiir yazmaya ve türkü-bar, festival, konser ve çeşitli sosyal medya hesaplarında türkü icra etmeye yönelmişlerdir. Bu kişilerin yazdıkları şiirler genellikle Alevi Bektaşî inancına özgü olmadığı gibi dinleyici kitlesinin beğenisini kazanmak ve popülerlik adına halkın aşklarını, özlemlerini, duygularını ve dertlerini ihtiva eden şiirler üretmeye başlamıştır.

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz değişim dönüşüm sürecinin örneklerinden bir tanesi de Nadir Keskin'dir. O zâkir olarak bilinmesine rağmen doğan bu boşluk sonucunda çeşitli toplumsal konulara ve olgulara eğildiği gözlemlenmektedir. Hem cemlerde zâkirlik yaparken aynı zamanda da muhtelif icra ortamlarda da Aleviliğin geleneksel yapısından uzak ürünler yaratıp icra etmeye başlamıştır.

Nadir Keskin'in üretimi ve icrası bağlamında bulunduğu çevrede zâkir olarak tanınması yaratıcılığını olumsuz olarak etkilemiştir. Çünkü dede soyundan gelmesi

ve bir zâkir olması sebebiyle ürettiği eserleri çeşitli ortamlarında icra edememesine neden olmuştur. Bu çerçevede sanatçının icrası, icranın akışı ve dinleyicinin bütün özellikleri üretimi etkilediği açık bir şekilde görülmektedir (Çıblak Coşkun, 2014: 36). Bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Benim her eserimi önce Mehmet Bakıray’ dillendirir. O zaman o benden ilham alırdı, sonra millete verirdi ilhamı. Mehmet Bakıray benim dilimdi. O zaman ben utanıp sıkılırdım. Çünkü dedelik ve zâkirlik vasfımız olduğu için ‘sen dedesin, zâkirsin gidip de düğünde türkü mü okuyacaksın’ derlerdi.” (KK2)

Toplumun bu türden yaklaşımı Nadir Keskin’in belli bir dönem Aleviliğin geleneksel yapısından uzak sohbet ortamlarında ve hayatının geçiş dönemlerinden biri olan düğün gibi çeşitli ortamlarda saz çalıp türkü söyleyememe problemini ortaya çıkarmıştır. Ürettiği şiir repertuarına baktığımızda onun bütün şiirleri din dışı; aşk, gurbet ve hasret gibi konulardır. Cemlerde okuduğu deyişler diğer zâkirlerde olduğu gibi “Yedi Ulu Ozan” diye adlandırılan ozanların eserleridir.

Nadir Keskin’in zâkirliğe başlaması küçük yaşlarda olmuştur. O, hayatının her döneminde cemlerde bulunduğundan küçük yaşlardan itibaren zâkirliğe bir merakı olduğunu ifade etmiştir. Küçük yaşlarda ağabeyinden ve sonraki zamanda dayısı olan Garip Bozkurt’tan edindiği tecrübeler sayesinde zâkirlik üzerine kendini yetiştirmiştir. Onun saza karşı olan ilgisi ve dede soyundan biri olması zâkir olmasını kolaylaştırmıştır. Küçük yaşlarda dahi saz çalmasını bilmemesine rağmen ağabeyinin sazını eline alıp ağızından ses çıkarması onu zâkirliğe olan merakını göstermektedir.

Nadir Keskin cemdeki ilk zâkirlik deneyimini ağabeyinin yanında yapmıştır. Onun yanında kendini yetiştirdikten sonra muhtelif yerlerde farklı cemlere katılıp zâkirlik görevini icra etmiştir. Sadece bulunduğu köyde zâkirlik yapmamış Çepni Alevilerinin bütün cem ritüelinde var olmuştur. O, Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki gibi gezici bir zâkir değildir. O, sadece kendini Çepnilerin zâkiri olarak tanımlamış ve bu topluma hizmet etmiştir.

Nadir Keskin genellikle Kuzuyatağı, Sarılar, Düztepe, Kösel köyü olmak üzere Çepni Alevilerinin yoğun yaşadığı bölgelerde zâkirlik görevini yürütmüştür. Ağabeyinin bir dede olması sebebiyle birçok yerde cemlere katılmasına rağmen her bulunduğu cemde zâkirlik görevini icra etmemiştir. İcra ettiği ortamlar içerisinde

1 Gaziantep bölgesinde mahalli sanatçı.

ise genellikle “Yedi Ulu Ozan” diye bilinen şahsiyetlerin deyişlerini okumuştur. Bu nedenle deyiş, duvazımam semah vb. gibi kendine özgü bir eseri bulunmamaktadır. Fakat ağabeyinin yazmış olduğu eserleri cem sırasında icra etmektedir. Onun deyiş, duvazımam semah vb. gibi kendisine ait bir eserinin bulunmaması yaratma kabiliyetinin eksikliğinden değil Ulu Ozanların yazmış olduğu eserlere saygı göstermesinden ötürüdür. Bu yönüyle nefeslerin biçim ve içerik bakımından kendine özgü belirli özelliklere sahip olduğu, zâkirlerin bu metinleri bu şekilleriyle okuyup öğrendikleri, dolayısıyla görünüşte cemlerde hep aynı şekilleriyle okunduğu düşünülse de aslında geçmişten günümüze sözlü kültür ortamında yaşatılmış ve aktarılmış bu ürünlerde icracıya ve icra ortamına bağlı olarak birtakım eklemelerin ya da çıkarmaların meydana geldiği görülmektedir (Çıblak Coşkun: 2014: 130).

Zâkirler yaratım kabiliyetine göre iki grupta sınıflandırılabilir: Birincisi yaratma kabiliyeti olan hem âşık hem zâkir; diğeri ise yaratım kabiliyeti olmayan Yedi Ulu Ozan diye bilinen ozanların eserlerini söyleyen zâkir (Ersal: 2009: 189). Bu sınıflandırma içerisinde Nadir Keskin’i birinci grupta bulunan âşık zâkir kategorisinde değerlendirebiliriz. Fakat Nadir Keskin’in deyiş, duvazımam, semah vb. gibi eserler üretmemesi onu birçok zâkirlerden ayıran önemli bir özelliktir. Nadir Keskin, cem dışında farklı icra ortamlarında zâkirlik boyutunda aranarak, bir halk şairi hüviyeti kazanmıştır. Bu sayede hem cem içerisinde yol kurallarını anlatırken cem dışında yollarının tarihini ve niteliğini kaybolmaktan kurtarmıştır (Birdoğan, 1990: 370).

Cem ritüelinde zâkir, dedenin tamamlayıcı olmakla birlikte bazı durumlar cemim bir bütün halinde yürütülmesi ve cemdeki hizmet sahiplerinin birbiriyle iletişim halinde olmasını sağlayan hizmet sahibi olarak da karşımıza çıkmaktadır (Ersal, 2016)². Cem ritüelindeki on iki erkân olarak adlandırılan hizmetlerde hizmetler son bulunca üç düvaz okur. Buna aşığın hizmet hakkını vermesi denir. Bir cem ritüeli boyunca on iki erkân olarak adlandırılan hizmetlerde hizmetin içeriğine düvaz ve nefeslerle hizmet hakkını verir (Ersal, 2016: 243). Cem sırasında zâkirin belli başlı görevleri vardır. Bu görevler cemin çeşidine göre değişmektedir. Nadir Keskin cem sırasında yapılan görevlerini şu şekilde sıralamaktadır.

2 Zâkirlik hizmetinin hizmetlere göre icrası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ersal, 2016).

Sefalama: Ceme gelen bütün canları karşılamak ve onlara ceme katıldıkları için yapılan bir “teşekkür veya hoş geldiniz” anlamı taşıyan bir eserdir. Zâkir bu sayede hem cemde bulunanlara bir sefalama yaparak aynı zamanda dededen duasını alır. Zâkir cem ritüelinin başında her zaman saz ya da söz ile bir sefalama yapmayabilir. Ritüelin başında dede huzurunda kılınan tarikat namazından sonra kısa bir sefalama da yapabilir (Ersal, 2009: 196).

Kurban Hakkı: Talipler tarafından getirilen kurban tekbirlendikten sonra Zâkir tarafından üç tane kurban duvazı okunur. Bu duvazlar genellikle Şah Hatayi'nin eserlerinden oluşmaktadır.

Çerağ Uyandırılması: Çerağ uyandırılması sırasında Zâkir, üç tane duvaz okur. Delil uyarmadaki gaye, cemde birlik sağlandıktan sonra canların gönlünde Hakk, Muhammed, Ali'nin nurunu uyandırmaktır. Alevi cem ritüelinde cem uyandırıldıktan sonra dede izin vermeden hizmetçiler dışında kimse dışarı çıkmaz (Ersal, 2009: 198).

Dem Dağıtma: Dem alınmadan önce zâkir tarafından duvaz okunur. Demler iki avuç arasına alınarak içilir.

Miraçlama ve Kırklar Semahı: Zâkir bu bölümde Hz.Muhammed'in Miraç yolculuğuna atfen Miraçlama okur. Bu miraçlama Şah Hatayi'nin eseridir.

Turnalar Semahı: Bu bölüm Kırklar semahı dışındaki semah dönmek isteyen canlar içindir. Bu bölümde cemde bulunan ve semah dönmek isteyen herkes dönebilir.

Sakka Suyunun Dağıtılması: Bu bölümde Sakka tarafından Hz. Hüseyin'in ve beraberinde şehit edilen yakınlarına atfen cemde bulunan canlara sakka suyu dağıtılır. Bu bölümde Zâkir bölümle ilgili üç düvaz okur.

Nadir Keskin bu hizmetler sırasında kendine ait bir eseri olmadığı için usta malı eserler icra etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, gerek teknolojik gelişmeler gerekse sosyal ve ekonomik değişimlerin insanların yaşam şartlarını değiştirmesiyle birlikte Aleviliğin geleneksel yapısını da büyük oranda etkilediği görülmektedir. Dede-talip ilişkisine sekte vuran bu gelişmeler zâkirliği de geleneksel yapısından arındırarak farklı icra ortamlarına yöneltmiştir.

Nadir Keskin'in içinde bulunduğu sosyo-kültürel yapı ve uhdesinde bulundurduğu zâkirlik hizmeti ve zâkirlik geleneğinin anlaşılabilmesi için bulunduğu ortam ve şartların, yanı sıra dünyada yaşanan değişim dönüşüm sürecinin Aleviliğin geleneksel yapısına olan etkisinin de iyi bilinmesi oldukça önemlidir. Çünkü sanatçının yaratma kabiliyetini etkileyen önemli bir faktörü çevre şartları oluşturmaktadır. Sanatçı toplumun isteği doğrultusunda ve beğenilme kaygısıyla eserlerini üretir. Bu nedenle usta malı söyleme ve toplumun eleştirisi sanatçının üretim kabiliyetini ve şeklini önemli oranda etkilemektedir.

Alevilik inancı konusunda fazlaca çalışma bulunmasına rağmen zâkirlik kavramı üzerine yeterince çalışma bulunmadığı ortadadır. Zâkir üzerine derinlemesine çeşitli araştırmalar yapılarak bu kavramın mahiyeti ve Türk şiir geleneğindeki yeri tespiti açıktır. Daha farklı çalışmalar ile bu alanın zenginleştirilmesi gerekmektedir.

AKIN, Bülent (2016a). *Zâkirlik Geleneğinin Değişen Yararım ve İcra Ortamı: Zâkirlikten Âşıklığa Âşık Niyazi*. Barış Kitap, Ankara.

AKIN, Bülent (2016b). “Ehl-i Haklarda Kelâmhânlık Geleneği ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması ve Aktarımındaki Rolü”. *Millî Folklor Dergisi*. S. 111, 100-115.

BİRDOĞAN, Nejat (2015). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

COŞKUN ÇIBLAK, Nilgün (2016). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Âşık-Zâkir İlişkisi: Sivaslı Âşık Ummanî Örneği”. *Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. S. 14, 19-59.

COŞKUN ÇIBLAK, Nilgün (2014). *Alevi Cemlerinde Nefesler*. İstanbul: Otorite Yayınları.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara.

DUNDES, Alan (2003). “Doku, Metin, Konteks”. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Çev. Metin Ekici. Yay. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları. 67-90.

DUYMAZ, Ali, Aça, Mehmet ve Şahin, Halil İbrahim (2011). “Balıkesir Yöresi Çepni ve Tahtacılarında Kamberlik Geleneği”. *Alevilik Araştırmaları*. S. 2, 41-57.

EKİCİ, Metin (2011). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. 4. Baskı. Geleneksel Yayıncılık.

ERSAL, Mehmet (2009). “Alevi Cem Zâkirliği: Battal Dalkılıç Örneği”. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. S. 1, 188-207.

ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi -Çubuk Havzası Örneği-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.

GÜNEŞ, Deniz (2013). *Tokat Yöresi Alevi-Bektaşî İnançında Zâkirlik Geleneği*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

SELÇUK, Ali (2005). *Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

ŞAHİN, Halil İbrahim (2014). “Kazdağlarında Ayin ve Şiir: Tahtacı Türkmenlerinin Sazandarlık / Zâkirlik Geleneği Üzerine”. *Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. S. 10. 141-165.

YAKICI, Ali ve Özdemir, Nazife (2012). “Çorum Alevilerinde Kamberlik Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 64, 249-270.

YAMAN, Ali (2008). “Geçmişten Günümüze Dedelerin Misyonu ve Değişim”. *Dem Dergisi*. S. 2, 30-38.

Kaynak Kişi

Mehmet Keskin (1948). Yukarı Kayabaşı Yavuzeli, Dede.

Nadir Keskin (1966). Yukarı Kayabaşı Yavuzeli, Zâkir.

